

Грипас О.Ю. Принципи категоризації компаративності як системного утворення// Studia Philologica (Філологічні студії) : зб. наук. праць. – К.: Київ. Ун-т ім. Б.Грінченка. – 2013. – Вип.2. – с.16-19.

УДК 811.161.2

Грипас О.Ю., к.філол.н., доцент кафедри,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна

ПРИНЦИПИ КАТЕГОРИЗАЦІЇ КОМПАРАТИВНОСТІ ЯК СИСТЕМНОГО УТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті з'ясовано статус функційно-семантичного поля і функційно-семантичної категорії та проаналізовано відмінності між ними. Обгрунтовано доцільність вивчення явища компаративності на засадах функційно-семантичної категорії.

Ключові слова: функційно-семантичне поле, функційно-семантична категорія, компаративність, логічна модель порівняльної конструкції.

Ефективність мислення як одну із складових передбачає категоризацію набутих знань – поділ усього обсягу понять на загальні розряди за спорідненістю, подібністю, що типізує уявлення про навколишній світ та організовує їх у класи, групи відповідно певним принципам системності. Класифікаційне узагальнення досвіду відбувається постійно, значною мірою підсвідомо у повсякденності, проте для лінгвістичної наукової сфери виокремлення категорій, їхня кваліфікація, опис, детальне дослідження є предметом численних мовознавчих студій.

На сьогодні в наукових розвідках досить активно підтримуються принципи функціональної лінгвістики – розуміння мови як цілеспрямованої системи засобів вираження смислу та вивчення системних утворень різного плану: від традиційних формально-граматичних до семантичних, які межують з онтологічними. Цей напрям виявився дуже продуктивним, й останні десятиріччя ознаменувалися появою великої кількості вітчизняних і зарубіжних досліджень на засадах теорії функціонально-семантичного поля та функціонально-семантичної категорії: суб'єктивної модальності

(В.М.Ткачук), допустовості (Т.П.Ткачук), локативності (І.В.Богданова, О.В.Виноградова), аугментативності та демінутативності (С.О.Карбелашвілі), таксису (Т.С.Слободинська), збільшуваності (Н.В.Раскалей), заперечення (Л.З.Хасанова), потенційності (О.О.Сікорська), інтенсивності дії (О.М.Попенко), інструментальності (О.Ю.Андрушенко), порівняння (А.П.Романченко, О.А.Щепка, Н.В.Ніколаєва, Л.І.Балута, І.В.Казанцева, Н.Ю.Мурзіна) тощо.

Серед них проблема лінгвістичної природи порівняння привертає особливу увагу мовознавців, адже воно є не лише засобом пізнання світу, але й мовним явищем – багатограним й формально вираженим різноплановими одиницями. Україністика в останні десятиліття поповнилась низкою доробків, в яких аналіз матеріалу спрямовано на вивчення формально-граматичної структури речень з показниками компаративності, лексичної семантики компонентів моделі порівняння та їхнього частиномовного статусу (І.І.Судук, Н.П.Шаповалова, С.М.Рошко, О.І.Марчук, О.П.Барменкова), в аспекті теорії функційно-семантичного поля (А.П.Романченко, О.А.Щепка), функційно-семантичної категорії (Л.В.Прокопчук).

Огляд вітчизняних і зарубіжних досліджень різних системних утворень, зокрема компаративності, свідчить про два підходи у вивченні мовних явищ на засадах функціональної граматики – в межах функційно-семантичного поля та в межах функційно-семантичної категорії. Хоча відмінності в структурі цих двох системних утворень не означають їхньої несумісності, проте їхнє ранжування стосовно обсягу досліджуваних одиниць є важливим для окреслення статусу кожної з них.

Основним принципом розмежування категорії та поля є їхній структурний аспект. Класичне розуміння категорії, на думку М.В.Всеволодової, передбачає два типи її структури, які ґрунтуються на: 1) дихотомічних опозиціях, графічно представлених у так званому дереві опозицій, або 2) на двох множинах ознак, наявність і поєднання яких в

кожному класі мовних одиниць певної категорії може бути представлено у вигляді матриці (таблиці). Вияв дихотомічних опозицій зумовлює поетапний на основі логічних правил розподіл певної сукупності одиниць на підмножини з формулюванням основи протиставлення та диференційних ознак одержаних підмножин. Поле у традиційному визначенні є континуальним сферичним утворенням з центром (ядром), де його характеристики представлені найбільш однозначно, послаблено – у периферійних зонах: приядерній, найближчій периферійній, віддаленій, найбільш віддаленій периферійній. Поле не має чітко визначених меж і перетинається з іншими полями [3].

Аналогічні твердження висловлює О.В.Бондарко: «Дійсно, опозиції становлять домінуючий тип структури граматичної категорії. Це своєрідний еталон, структурний прототип. Стосовно ж багаточленних категорій, то в їхній структурі опозитивні відмінності зазвичай поєднуються з неопозитивними, які панують у сфері лексико-граматичних розрядів, представлені також у граматичних категоріях та в системі функційно-семантичних полів» [2, с. 6-8].

Вагомий внесок у кваліфікацію категорій в аспекті мислення та мови здійснив І.І.Мещанінов. На думку вченого, провідну роль відіграє семантика категорії, але в розкритті її змісту слід дотримуватися власне мовного матеріалу. Доводиться простежувати в самій мові, у лексичних угрупованнях, у морфології і синтаксисі, як створені нормами свідомості поняття репрезентовано в мовній системі, і як вони утворюють в ній усталені схеми [5, с. 240]. І.І.Мещанінов у сфері граматики окреслив чотирирівневу типологію поняттєвих категорій, побудовану за принципом зростання граматикизації їхнього мовного втілення. Перший щабель найменш граматикизований, значення категорії наявні лише в синтаксичних конструкціях, в семантиці окремих слів. Другий щабель має вищий ступінь граматикизації, що пов'язано з репрезентацією поняттєвих категорій синтаксичними та морфологічними категоріями. Третій щабель охоплює

окремі граматичні форми певних категорій; нарешті, четвертий шабель найбільшою мірою граматикалізований, виражений у системі регулярних форм, що утворюють граматичну категорію [4].

Беручи до уваги визначення науковців, спробуємо з'ясувати відмінності у принципових підходах до вивчення порівняння на засадах функційно-семантичного поля (ФСП) та функційно-семантичної категорії (ФСК). Насамперед звертаємо увагу на обсяг семантики порівняння, виразником якої є семантична категорія – вихідний пункт опису функційно-семантичного поля і сутність функційно-семантичної категорії.

О.В. Бондарко та його послідовники семантику категорії на засадах ФСП розуміють у найбільш широкому значенні, що передбачає усі можливі відтінки порівняння – від центральних до периферійних у крайньому вияві. У такому розумінні, зважаючи на типологічну класифікацію понятійних категорій І.І.Мещанінова, за основу семантичної категорії ФСП компаративності треба обирати значення усіх чотирьох шаблів включно, враховувати семантику порівняння починаючи від лексичного значення слова і завершуючи системою форм граматичної категорії ступенів порівняння прикметників, прислівників. Ілюстрацією засобів першого шабля можуть бути лексеми *старійшина, чемпіон*, які В.П.Берков відносить до сфери ФСП компаративності, стверджуючи, що вони містять імпліцитне значення суперлативності [7, с.127]. На його думку, імпліцитно компаративними є слова, семантика яких передає ідею найвищого ступеня певної ознаки: *оптимальний, мінімальний, рекордний, видатний, апогей* тощо. Подібні до них і метафорично вживані значення на зразок: *ювелірна точність, астрономічні числа, драконівські методи* [7, с.112].

Порівняно з ФСП семантика ФСК компаративності вужча, охоплює другий, третій та четвертий шаблі, оскільки наведені для прикладу слова в дослідженнях В.П.Беркова не утворюють компаративних конструкцій, хоча їхнє лексичне значення може ґрунтуватися на порівнянні певних явищ дійсності.

Друга відмінність полягає у визначенні меж системного утворення. Обсяг ФСК компаративності, на нашу думку, чітко визначений і обумовлений наявністю одиниць у формі лише порівняльних синтаксичних конструкцій, трансформованих на семантичному рівні у трикомпонентні логічні моделі: (S) **суб'єкт порівняння**, (O) **об'єкт порівняння**, (V) **основа порівняння**, які на вербальному рівні варіюють від словосполучення до речення. Розмитість меж ФСП постає як певний наслідок першої відмінності і зумовлена дуже загальним розумінням явища порівняння.

Третя відмінність стосується структурного аспекту розгляду семантичної категорії компаративності. На теоретичних засадах ФСП вона відповідає когнітивній теорії категоризації, згідно з чим прототипами (тобто центром) обрано морфологічну категорію ступенів порівняння прикметників, прислівників та порівняльні синтаксичні конструкції, що свідчить про її поліцентричність.

При цьому дуже суперечливим постає питання належності поля до одного з угруповань системи ФСП, запропонованої О.В.Бондарком, який виокремлює такі їхні типи:

- з акціональним (предикативним) ядром:

а) аспектуально-темпоральні відношення (аспектуальність, темпоральність, таксис);

б) модальні поля, буттевість (екзистенційність);

в) акціонально-суб'єктні та акціонально-об'єктні відношення (стан, персональність);

- з предметним (суб'єктно-об'єктним) ядром, означеності/неозначеності;

- з квалітативно-квантитативним (переважно атрибутивним) ядром: кількісні, якісні ознаки, компаративність, посесивність;

- з обставинним ядром: поля причини, мети, умови, допусту, наслідку; поле порівняння, локативність; обставинний аспект темпоральності [1, с.60-61; 7, с. 6-7].

Класифікація свідчить, що за специфікою однієї із субкатегорій ФСП компаративності відносять до угруповання полів з квалітативно-квантитативним ядром, за специфікою іншої – до угруповання полів з обставинним ядром.

У концепції ФСК компаративності прототипи відсутні, оскільки передбачена традиційна, класична категоризація – дихотомічний поділ за опозитивними ознаками. Парадигматичний поділ першого рівня ґрунтується на логічному протиставленні висновків порівняння: позитивне значення (подібність) та негативне значення (відмінність).

Наступні етапи протиставлення також зумовлені логічними опозиціями в межах позитивного значення і в межах негативного значення. Субкатегорію подібності репрезентовано опозицією між тотожністю за усіма ознаками та подібністю за однією з них чи кількома. Наприклад: *Бо як же вони без нього зостануться в отаку ніч? Втратити його зараз для «Оріона» однаково, що втратити душу!* (О.Гончар) → [*Втратити його... однаково, що втратити душу*] → {(S) втратити його; **тотожне**; (O) втратити душу}; *Один із цих солдатиків зовсім схожий на вчорашнього потерпілого: до чорноти засмагльований, чорнобривий, весь якийсь мініатюрний* (О.Гончар) → [*Один із... солдатиків зовсім схожий на вчорашнього потерпілого: до чорноти засмагльований, чорнобривий, весь якийсь мініатюрний*] → {(S) один із солдатиків; **подібний**; (O) вчорашній потерпілий; (B) до чорноти засмагльований, чорнобривий, весь якийсь мініатюрний}.

Субкатегорія відмінності реалізована в протиставленні абсолютної відмінності за всіма ознаками та відмінності за однією ознакою (кількома). Наприклад: *Йонта відразу зрозумів, чого хоче візник, але ми вже попереджували, що він мав зовсім іншу натуру, як таксист* (В.Шевчук) → [*він мав зовсім іншу натуру, як таксист*] → {(S) його натура; **абсолютно відмінна**; (O) натура таксиста}; ... *ти ж не така, як інші жінки, що їм байдуже, що там поза хатою робиться...* (Б.Грінченко) → [*ти не така, як*

інші жінки... байдуже, що там поза хатою робиться]→ {(S) ти; **відмінна**; (O) інші жінки; (B) не байдуже, що там поза хатою робиться}.

До підкатегорії відмінності за однією ознакою належать і конструкції, утворені прикметниками та прислівниками у формі вищого/найвищого ступенів порівняння. У таких компаративемах ознака порівняння набуває кількісної характеристики:

Доки був у школі, ніяких за ним не помічалось відхилень від норми, ну хіба порозбишакує там трохи більше, ніж інші, але, зрештою, це часто трапляється серед підлітків (О.Гончар) → [...*порозбишакує там трохи більше, ніж інші...*]→ {(S) він розбишакує; **відмінний**; (O) інші підлітки розбишакують; (B) міра якісної характеристики}.

Отже, окреслені відмінності між статусом функційно-семантичного поля та функційно-семантичної категорії орієнтують на обсяг, межі досліджуваного матеріалу, визначають засадничі принципи категоризації системного утворення компаративності в українській мові. І наостанок зазначимо як важливий аспект сформульований О.В.Бондарком тезис про відносну інваріантність семантичних категорій, які, незважаючи на високий ступінь їхнього узагальнення, можуть бути підведені під ще більш загальне поняття [6, с.29]. Це визначення встановлює ранги між поняттями функційно-семантичного поля та функційно-семантичної категорії та підводить до висновку, що ФСК компаративності можна розглядати як складову ФСП компаративності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А.В. Функциональная грамматика / А.В.Бондарко. – Л.: Наука, 1984. – 136 с.
2. Бондарко А.В. Функциональная грамматика : Проблемы системности // Русский язык в научном освещении. – 2003. – № 1 (5). – с. 5-23.

3. Всеволодова М.В. Поля, категории и концепты в грамматической системе языка / Всеволодова Майя Владимировна // Вопросы языкознания. – 2009. – № 3. – с.76-99.
4. Мещанинов И.И. Понятийные категории в языке / И. И. Мещанинов // Труды Военного ин-та иностр. яз. – М. : Изд. Акад. Наук СССР, 1945. – № 1. – С. 5–17.
5. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи / И.И. Мещанинов. – Л.: Наука, 1978. – 387 с.
6. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / Отв. ред. А.В.Бондарко. – Л.: Наука, 1987. – 348 с.
7. Теория функциональной грамматики. Качественность, Количественность / [Акимова Т.Г., Берков В.П., Бондарко А.В. и др.]; под. ред. А.В.Бондарко. – СПб.: Наука, 1996. – 264 с.

The status of functional-semantic field and functional-semantic category are clarified in the article and the differences between them are analyzed. The advisability of studying the comparative phenomenon on the theoretical basis of functional-semantic category is justified.

Key words: functional-semantic field, functional-semantic category, comparison, logical model of comparative constructions.

В статье определён статус функционально-семантического поля и функционально-семантической категории, проанализированы различия между ними. Обоснована целесообразность исследования компаритивности на принципах функционально-семантической категории.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, функционально-семантическая категория, компаритивность, логическая модель сравнительных конструкций.